

GINTARAS KABELKA

Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

LIETUVOS FILOSOFIJOS TEKSTŲ SRAUTAS SOVIETMEČIO PERIODIKOJE

The Periodical Texts Flow of Lithuanian Philosophy during Soviet Period

SUMMARY

In the article there were analyzed the specifications, themes, qualitative development indicators of publicistic and popular science texts of the flow of Soviet Lithuanian philosophy in periodic press. Referring to the achieved bibliometric analysis of the flow of the texts according to the previous points, the flows growth rate ascertained. A fairly significant coherence between the flows of themes, the most productive authors and the exponential growth of academic Lithuanian philosophy and popular science writings was revealed. The differences between periodical genre characteristics and academic writings were concisely discussed. Marxist and non-Marxist publications were discerned. Additionally, the Marxists ones are described according to their ideological purpose, which was determined by content as well as by journalistic genre characteristics (seeking to persuade a reader, to form one's views).

SANTRAUKA

Straipsnyje nagrinėjama sovietmečio Lietuvos filosofijos publicistinių ir mokslo populiarinimo straipsnių srauto periodiniuose leidiniuose specifika, tematika, raidos kiekybiniai dėsningumai. Remiantis atlikta šio tekstų srauto bibliometrine analize parodomas tekstų pasiskirstymas pagal temas, autorius, leidinius, nustatomas šio srauto augimo tempas. Atskleidžiama gana glaudi sąsaja tarp Lietuvos filosofijos akademinų ir publicistinių-populiarinamųjų tekstų srautų tematikos, produktyviausių autorių bei eksponentinio augimo. Glaustai aptariamos periodikos žanrų ypatybės, jų ir akademinų tekstų skirtumai. Atskiriami marksistiniai ir nemarksistiniai straipsniai, pirmieji dar apibūdinami pagal jų ideologinę paskirtį, nulemtą ne tik tekstų turinio, bet ir publicistinio žanro ypatybių (siekiu įtikinti skaitytoją, formuoti jo nuostatas).

RAKTAŽODŽIAI: Lietuvos filosofija, sovietinis laikotarpis, bibliometrija, publicistika, tekstų srautas.

KEY WORDS: Lithuanian philosophy, Soviet period, bibliometrics, publicistics, texts' flow.

IVADAS

Tyrinėjant Lietuvos sovietinio laikotarpio filosofiją (ir bibliometriškai, ir kokybiniais metodais) iki šiol apsiribota tik vadinamųjų mokslinių, arba akademinų, tekstų srautu, t. y. imti domėn tik tekstai, turintys „mokslinės produkcijos“ statusą (recenzuoti kitų mokslininkų). Tačiau kiekybiškai didelę ir kokybiškai svarbią vietą sovietmečio Lietuvos filosofinėje kultūroje užima ir nemoksliniuose periodiniuose leidiniuose spausdinti filosofinės tematikos tekstai. Šiame straipsnyje bandoma užpildyti minėtą spragą ir bibliometrijos priemonėmis (papildomomis svarbiausių temų ir žanrų esminių savybių kokybinio aptarimu) nagrinėjama sovietmečio Lietuvos filosofijos publicistinių ir mokslo populiarinimo straipsnių srauto periodiniuose leidiniuose specifika, tematika, kiekybiniai dėsniniai: parodomas tekstų pasiskirstymas pagal filosofines nuostatas, temas, autorius, leidinius, nustatomas šio srauto augimo tempas. Atskleidžiama gana ryški sąsaja tarp Lietuvos filosofijos akademinų ir

publicistinių populiarinamųjų tekstų srautų tematikos bei abiejų srautų produktyviausių autorių. Glaustai aptariamos periodikos žanrų ir stiliaus ypatybės, jų ir akademinų tekstų skirtumai. Atskiriami marksistiniai ir nemarksistiniai straipsniai, pirmieji dar apibūdinami pagal jų ideologinę paskirtį, nulemtą ne tik tekstų turinio, bet ir publicistinio žanro ypatybių (siektieji įtikinti skaitytoją, formuoti jo nuostatas).

Tiriamasis tekstų srautas yra ne tik minėtosios filosofinės kultūros, bet ir sovietmečio kultūros apskritai sudėtinė dalis, tad šio tyrimo duomenys gali būti naudojami atliekant platesnius sovietinės periodikos tyrimus, pavyzdžiui, analizuojant, kiek ir kaip toje periodikoje reikėsi skirtingų mokslo sričių atstovai (istorikai, literatūrologai, menotyrininkai, psichologai, ekonomistai ir pan.), koks filosofų indėlis į sovietmečio viešosios kultūros (bei ideologinio proceso) plėtojimą lyginamasis svoris ir panašias problemas.

TEKSTŲ SRAUTO DUOMENYS

Atliekant Lietuvos sovietinio laikotarpio neakademinų filosofijos tekstų srauto bibliometrinį tyrimą buvo suregistruoti pirmiausia profesionaliųjų filosofų, taip pat ir kai kurių kultūros istorikų, literatūrologų ir kitų humanitarų straipsniai filosofijos tematika, publikuoti 1950–1989 m. Lietuvos periodiniuose leidiniuose (jie išvardyti 2 lentelėje). Šių leidinių diapazonas gana platus – nuo oficialios periodikos (*Tiesa*, *Komunistas*, *Komjaunimo tiesa*,

Kauno tiesa) iki kultūrinės publicistinės periodikos (*Kultūros barai*, *Literatūra ir menas*, *Pergalė*, *Nemunas*), profesinių (*Sveikatos apsauga*, *Tarybinis mokytojas*, *Tarybinė mokykla*), mokslo populiarinimo leidinių (*Mokslas ir gyvenimas*, *Mokslas ir technika*) bei populiarių leidinių šeimai (*Šeima*), moterims (*Tarybinė moteris*), jaunimui (*Švyturys*, *Jaunimo gretos*) ir kita. Tokia leidinių įvairovė lemia ir nagrinėjamojo tekstų srauto žanrinius skirtumus, kurie

bus aptarti kitame skirsnyje. Tekstų šrauto pradžios data pasirinkta šeštojo dešimtmečio pradžia (1950) dėl to, kad iki tol Lietuvoje dar nebuvo nei profesionalių filosofų bendruomenės, nei nuoseklaus filosofinių tekstų (nei akademinų, nei periodinių) šrauto: periodikoje vyravo ateistinės propagandos ar komunistinės ideologijos straipsniai, daugiausia parašyti menkai kvalifikuotų, neaiškaus išsilavinimo atvykėlių iš įvairių SSRS vietų

arba versti iš rusų kalbos. Šiame tyrime atsiribota nuo neaprepiamos gausos ateistinės propagandos straipsnių (jie nėra marksistinės filosofijos dalis, nes daugiausia rašyti ne filosofų ir skirti empiriniams dalykams, pvz., dvasininkijos tendencingai kritikai ar šmeižtui). Čia suregistuoti tik marksistinio ateizmo konceptualiems klausimams skirti tekstai, priskiriami tuometinės marksistinės filosofijos dalykinei struktūrai.

	1950–1959	1960–1969	1970–1979	1980–1989	Iš viso
Marksizmo tekstai	52	87	147	130	416 (60 %)
Nemarksistiniai tekstai	–	15	99	163	277 (40 %)
Iš viso	52	102	246	293	693 (100 %)

1 lentelė. Lietuvos neakademinų filosofijos tekstų šrauto periodikoje (1950–1989) dinamika

Tiriamasis tekstų šrautas, kaip ir mokslinių tekstų atveju (žr. Kabelka 2020: 48), buvo suskirstytas į marksistinius ir nemarksistinius tekstus; toks skyrimas ne kartą buvo argumentuotas ankstesniuose tyrimuose (žr., pvz., ten pat) ir čia nebekartojamas. 1 lentelės duomenys rodo ryškia marksistinių tekstų dalies mažėjimo tendenciją: šeštąjį dešimtmetį visi tekstai buvo marksistiniai, septintąjį – dar 85 proc., aštuntąjį – 60 proc., o devintąjį dešimtmetį marksistinių tekstų jau buvo mažiau (44 proc.) nei nemarksistinių. Šią tendenciją palyginę su to paties laikotarpio filosofijos akademinų tekstų šrauto duomenimis (žr. ten pat: 48–49) pastebime tą patį dėningumą: marksistinės filosofijos augimas atsiliko nuo viso Lietuvos filosofijos diskurso augimo, taigi jos dalis bendrame diskurse nuolat mažėjo. To priežastis – visoje sovietinėje filosofijoje vykę specializacijos ir nutolimo nuo marksistinės dogmatikos (istorinio ir dialektinio

materializmo konceptualaus branduolio) procesai, bendrosios intelektinės atmosferos laisvėjimas, daręs marksizmą ne tokį privalomą (ar mažiau patrauklų tiems, kurie laisvai jam angažavosi) ir sąlygojęs tai, jog į filosofijos lauką naujai atėjusių tyrėjų didesnioji dalis rinkosi nemarksistinės filosofijos problemines sritis. Tačiau marksizmo dalis visame sovietmečio neakademinų filosofijos tekstų šraute yra gerokai didesnė (60 proc. visų tekstų) nei akademinų tekstų šraute (čia marksizmas sudaro apie 40 proc. visų tekstų). To priežastis – žymiai ankstesnė pirmojo šrauto pradžia (1950) ir tas faktas, kad šeštojo ir septintojo dešimtmečių filosofų straipsniai periodikoje beveik visi buvo marksistiniai.

Nagrinęjant kiekybinio augimo dėningumus 1 lentelės duomenys leidžia teigti, kad neakademinų filosofijos tekstų šrautas sovietmečiu augo eksponentiškai (t. y. padvigubėdamas per tam tikrą laikotarpį) iki devintojo dešimtmečio

Leidiny	Straipsnių skaičius
Kultūros barai	133
Mokslas ir gyvenimas	118
Komunistas	93
Šeima	55
Literatūra ir menas	41
Sveikatos apsauga	34
Tarybinis mokytojas	31
Tarybinė mokykla	30
Tiesa	30
Mokslas ir technika	29
Pergalė	23
Tarybinė moteris	13
Jaunimo gretos	13
Kauno tiesa	13
Švyturys	11
Nemunas	10
Komjaunimo tiesa	8
Laikas ir įvykiai	8
Iš viso	693

2 lentelė. Tekstų srauto (1950–1989) pasiskirstymas pagal leidinius

pradžios ir vėliau beveik sustojo: aštuntąjį dešimtmetį, palyginti su septintuoju, tekstų padaugėjo net 2,5 karto, o devintąjį, palyginti su ankstesniu – tik penktadaliu. Nagrinėjamojo tekstų srauto kiekybinio augimo eksponentinę tendenciją palyginę su to paties laikotarpio filosofijos akademinių tekstų srauto augimu (žr.: Kabelka 2020: 48) matome, kad pastarasis srautas gausėjęs intensyviau: aštuntąjį dešimtmetį, palyginti su ankstesniu, tekstų skaičius patrigubėjo, o aštuntąjį dešimtmetį – dar padvigubėjo (kituose tyrimuose nustatyta, kad eksponentinis augimo tempas nesustojo ir po 1990-ųjų).

Grįžtant prie jau minėtos leidinių įvairovės (žr. 2 lentelę), anksčiau išskirtas leidinių rūšis galima papildyti kiekybiniais duomenimis. Taigi minėtajai oficiozinei periodikai tenka 22 proc. visų filosofijos tekstų, kultūrinei publicistinei periodikai – 30 proc., profesinei periodikai – 14 proc., mokslo populiarinimo leidiniams – 21 proc., o įvairių rūšių auditorijai skirtiems populiariems leidiniams – 13 proc. visų nagrinėjamojo tekstų srauto straipsnių. Pastebėtina, kad tekstų srautas pagal leidinius pasiskirstė nevienodai – vos trims populiariausiems leidiniams (*Kultūros barai*, *Mokslas ir gyvenimas*, *Komunistas*) tenka apie pusė visų srauto tekstų, kiekvienas šių leidinių atstovauja skirtingai periodikos rūšiai (kultūrinei publicistinei, mokslo populiarinimo ir oficiozinei). Lietuvos filosofai gausiausiai publikavosi kultūrinėje publicistinėje periodikoje (30 proc. visų tekstų), kuri sovietmečiu buvusi nevienalytė, dažnai nutolusi nuo ideologinio dogmatizmo. „Kai kurie kultūriniai publicistiniai leidiniai (*Literatūra ir menas*, *Kultūros barai*, *Nemunas*) nuo šeštojo dešimtmečio vidurio iki aštuntojo dešimtmečio pradžios iš sovietinės lietuviškos spaudos išsiskyrė kiek objektyvesniu, mažiau ideologizuotu žvilgsniu į to meto kultūrinio gyvenimo reiškinius, paskelbė publikacijų, dėl kurių vėliau iš valdžios patyrė nemalonumų“ (Streikus 2009: 81).

Periodinių leidinių filosofinių tekstų srautą suskirsčius pagal tekstų autorius gauname, kad šį srautą plėtojo 94 autoriai. Ankstesniuose tyrimuose nustatyta, kad akademinių tekstų srautą sovietmečiu kūrė 138 autoriai (žr. Kabelka 2013:

Autorius	Autoriui tenkanti tekstų srauto dalis, proc.
Bronius Kuzmickas	6,9 %
Jokūbas Minkevičius	5,6 %
Irmija Zaksas	4,3 %
Bronislovas Genzelis	4 %
Česlovas Kalenda	3,6 %
Justinas Karosas	3,3 %
Krescencijus Stoškus	3,2 %
Bronius Deksnyš	3 %
Justinas Lazauskas	3 %
Romanas Plečkaitis	2,8 %
Vincentas Žemaitis	2,5 %
Edmundas Krakauskas	2,2 %
Jonas Repšys	2,2 %
Paulius Slavėnas	2,2 %
Algirdas Gaižutis	2 %
Antanas Katalynas	2 %
Naumas Ickovičius	1,7 %
Jonas Macevičius	1,7 %
Juozas Mureika	1,5 %

3 lentelė. Tekstų srauto (1950–1989) produktyviausi autoriai (autoriui tenkanti tekstų srauto dalis procentais)

30), taigi sugretinus šiuos duomenis matyti, kad didžioji dalis (net 68 proc.)

mokslinių publikacijų autorių skelbė tekstus ir periodikoje. Galima teigti, kad sovietmečio filosofų bendrijos nariai neapsiribojo tik profesionalams skirtu „saisu filosofavimu“, bet aktyviai dalyvavo tuometinėje viešojoje kultūrinėje erdvėje. 3 lentelėje pateiktą nagrinėjamojo tekstų srauto produktyviausių autorių sąrašą palyginę su 10 proc. pačių produktyviausių sovietmečio akademinių filosofijos tekstų srauto autorių sąrašu (J. Minkevičius, J. Barzdaitis, R. Plečkaitis, A. Lozuraitis, A. Šliogeris, B. Kuzmickas, V. Sezemanas, E. Nekrašas, R. Pavilionis, A. Sverdiolas, G. Vaitkūnas, A. Degutis, V. Žemaitis, I. Zaksas; žr. ten pat: 32) pastebime tam tikrą abiejų sąrašų sąsają: penkios pavardės iš pastarojo sąrašo kartojasi ir 3 lentelėje. Tai rodo produktyviausius autorius buvusius aktyvius visose kūrybinėse srityse. Palyginus abiejų srautų 10 proc. produktyviausių autorių (periodikos srauto atveju žr. pirmąsias devynias pavardes 3 lentelėje) pastebime, jog tarp aktyviausiai periodikoje besireikšusių filosofų marksistų yra santykinai du kartus daugiau (70 proc. visų produktyviausių autorių) nei akademinių tekstų srauto atveju (33 proc. visų produktyviausių autorių).

PERIODIKOS TEKSTŲ ŽANRAI

Nagrinėjant filosofinių tekstų srautą periodikoje derėtų apibūdinti šių tekstų žanrines ypatybes ir jų skirtumus nuo mokslinių straipsnių. Publicistika vadinami aktualios visuomenės tematikos, faktiniais duomenimis paremti, tiesiogiai reiškiantys autoriaus požiūrį kūriniai; jai būdingas viešas pobūdis, aptariamųjų

dalykų aktualumas, išradinga ir originali pateikimo forma, individualus autorinis stilius (žr. Marcinkevičienė 2007: 72).

Analitiniam straipsniui būdingas mokslinis stilius, tikslios formuluotės, loginis minčių dėstymo būdas. Nuo akademinio arba grynojo mokslinio straipsnio, spausdinamo specialiuose mokslini-

niuose leidiniuose, publicistinę analitiką skiria keli dalykai: analizuojamojo reiškinio aktualumas ir atvirai išsakoma autoriaus nuomonė. Taigi publicistiniu straipsniu siekiama ne tik paaiškinti įvairius dalykus, bet ir paveikti skaitytojo nuomonę, įtikinti ar net paskatinti jį veikti. Analitinis straipsnis išlaiko objektyvumą, nepasižymi kalbos vaizdinumu ir stiliaus ekspresija, todėl labiau veikia skaitytojo mąstymą, o ne emocijas. Panašiais į analitinį straipsnį laikytini mokslo populiarinimo ir pažintiniai straipsniai. Mokslo populiarinimo straipsniai paprastai spausdinami specialiuose žurnaluose, todėl priskirtini prie specialiųjų temų tekstų. Jų paskirtis yra paprasčiau nei mokslo žurnaluose perteikti įvairių mokslo sričių naujienas.

Pažintiniuose straipsniuose pateikiami nebūtinai nauji, bet skaitytojui žinotini bendrojo pobūdžio dalykai, enciklopediniai faktai, istorinės žinios, svarbios aktualiems dabarties įvykiams suprasti (žr. ten pat: 111).

Dar vieno žanro – recenzijų – nagrinėjamame tekstų sraute nebuvo gausu (vos 1 proc. visų tekstų), nes filosofai kolegų darbus daugiausia recenzuodavo akademinuose, o ne periodiniuose leidiniuose. Taigi toliau apžvelgdami, *ka* Lietuvos filosofai rašė periodikoje sovietmečiu, glaustai pabandydysime aptarti ir tai, *kaip* jie tai darė, tai yra išsiaiškinti, kokiai tematikai koks periodikos žanras (bei kokia jo stilistika) buvo būdingas ir kokio žanro tekstai apskritai vyravo aptariamame periodinių tekstų sraute.

MARKSISTINIŲ TEKSTŲ PROBLEMATIKA

Galima kelti klausimą, ar filosofijos tekstų srautas periodiniuose leidiniuose tebuves akademinės problematikos tęsinys, t. y. iš esmės tų pačių akademinų problemų perteikimas kiek kitokiu stiliumi (publicistiniu, populiariesniu, pažintiniu ir pan.) platesnei auditorijai, ar priešingai, periodinių leidinių puslapiuose filosofai ėmėsi gvildinti ir kitokius klausimus nei savo mokslinėse publikacijose. Atsakydami į tai pirmiausia atskirsime marksistinių ir nemarksistinių tekstų srautą dėl jų skirtingų tematikų ir funkcijų ideologiniu požiūriu. Palyginę marksistinių publicistinių (žr. 4 lent.) ir akademinų (žr. Kabelka 2020: 53) tekstų srautų problemines eksplikacijas galime konstatuoti, jog tiek akademinuose, tiek ir publicistiniuose marksizmo teks-

tuose randama iš esmės ta pati standartinė („vadovėlinė“) tematika, skiriasi tik atskirų temų kiekybinės proporcijos, taigi vienos marksistinės problemos periodikoje atstovautos itin menkai, kitoms teikta daug didesnė reikšmė nei akademinuose tekstuose. Antai, palyginti su pastarųjų tekstų srautu, periodikoje perpus mažesnė procentinė dalis skirta istoriniam materializmui, Lietuvos istorijos filosofijai, mokslo problemoms, tris kartus mažesnė – šiuolaikinės buržuazinės filosofijos kritikai (ŠBFK), tačiau pusantro karto daugiau ateistinei problematikai, tris kartus daugiau etikai, estetikai, visuotinės filosofijos istorijai.

Reikėtų plačiau aptarti „komunistinio auklėjimo“ rubriką (4 lent.), kuriai priskirta 7,4 proc. marksistinių publicistinių

	1950–1959	1960–1969	1970–1979	1980–1989	Iš viso
Istorinis materializmas	1	4	20	13	38 (9 %)
Dialektinis materializmas	7	15	3	10	35 (8,4 %)
Religijos kritika, ateizmas	22	12	16	29	79 (19 %)
Etika	1	4	38	21	64 (15,4 %)
Estetika	2	11	10	2	25 (6 %)
Kultūros problematika	–	–	4	7	11 (2,6 %)
Mokslo problematika	–	–	1	3	4 (1 %)
Lietuvos filosofijos istorija	7	6	13	12	38 (9 %)
Visuotinės filosofijos istorija	10	16	16	1	43 (10,4 %)
Šiuolaikinės buržuazinės filosofijos kritika (ŠBPK)	1	7	8	8	24 (5,8 %)
Filosofinė antropologija	–	3	3	6	12 (3 %)
Komunistinis auklėjimas	–	4	13	14	31 (7,4 %)
Kita	1	5	2	4	12 (3 %)

4 lentelė. Marksistinių tekstų srauto (1950–1989) dalykinė struktūra

tekstų ir kurios nėra akademinų tekstų sraute. Marksizmo ideologai auklėjimo problematiką susiejo su reikalavimu pertvarkyti visuomeninius santykius bei su aktyviu liaudies vaidmeniu šiame procese: komunistinis auklėjimas esąs visapusiškas, harmoningas kiekvieno visuomenės nario dvasinių ir fizinių jėgų ugdymas. Šiam auklėjimui skirtoje literatūroje buvo propaguojamos tokios pagrindinės savybės: ištikimybė komunizmo idealams, nesitaikymas su žmogaus išnaudojimu ir priespauda, kolektyvizmas, humanizmas, socialistinis patriotizmas, internacionalinio solidarumo jausmas, darbštumas, asmeninis orumas. Komunistinio auklėjimo sistemą sudarė: moklinės, komunistinės pasaulėžiūros ugdymas (pagrindas); ateistinis, estetinis ir fizinis auklėjimas. Komunistinio auklėjimo produktas turėjęs būti vadinamasis „naujasis žmogus“, arba „visapusiškai

išsivysčiusi asmenybė“, kurios normatyvinius bruožus galima apibendrinti šiais teiginiais: laikosi kolektyvizmo principų; laisva valia atsisako savo interesų dėl visuomenės interesų; laikosi materialistinės ir ateistinės pasaulėžiūros nuostatų; gyvenimo tikslas – sukurti geresnį, laimingesnį gyvenimą ateinančioms kartoms (žr. Juknevičius 2016: 127).

Jei į marksistinius tekstus žvelgsime per jų ideologinio „užtaiso stiprumo“ prizmę, tai komunistiniam auklėjimui skirti tekstai periodikoje šiuo požiūriu traktuotini kaip ideologinio statinio „viršutinis aukštas“, t. y. jų paskirtis iš viso tekstų srauto išsiskiria didžiausiu performatyvumu – siekiu paveikti (skatinti, įtikinėti, formuoti) skaitytojo pasaulėžiūrą bei vertybines nuostatas. Greičiausiai dėl šios priežasties, kaip minėta, komunistinio auklėjimo rubrikos nėra akademinų tekstų sraute (keletas atsitiktinių

tekstų priskirta „Visuomenės ir asmenybės santykio“ temai), kuris nepasiekia plačiosios skaitytojų auditorijos. Verta pažymėti, kad šių ideologiškai paveikiausių tekstų autoriai ir patys buvo labiausiai ideologiškai angažuoti ir oficialiajai partijos linijai lojaliausi marksistai.

Su komunistinio auklėjimo problematika glaudžiai susiję bei ideologijos „prisodrinti“ ir marksistinės etikos populiarinamieji tekstai, mat pagrindinis šios etikos objektas – socialistinė ir komunistinė dorovė – glūdi pačiame komunistinės ideologijos branduolyje. „Mokliškai pagrįsta komunistinė moralė, būdama revoliucinė praktinė moralė, savo ištakomis susijusi su proletariato, kaip klasės, susiformavimu. <...> socialistinė moralė yra labai svarbus veiksnys atskiro žmogaus ir visuomeninio kolektyvo santykio darnai palaikyti. Bet koks minėtos darnos pažeidimas yra žalingas socializmo praktikai“ (Karosas 1976: 114, 123). Kitaip tariant, marksistinė etika yra principų ir sąvokų kūrėja, o komunistinis auklėjimas – šių principų praktinis įgyvendintojas. Dėl šios priežasties marksistinės etikos straipsniai yra labiau teoriniai ir mažiau įtikinėjantys nei komunistinio auklėjimo. Kita priežastis, kodėl šios etikos tekstai mažiau ideologizuoti, yra ta, jog etikos problematikoje besispecializuojantys marksistai populiariuose leidiniuose ne tiek konstruodavo ideologijos principus, bet daugiau aptarinėdavo (žinoma, neatsisakydami marksistinės stilistikos) bendražmogiškuosius dorovės klausimus (pvz., pareigos, sąžinės, orumo, profesinės etikos ir pan.).

Religijos kritikos ir ateizmo straipsnių srauto periodikoje kiekybinė dinamika buvo netolydi: 7 ir 8 dešimtmetį, palyginuti su šeštuoju, straipsnių publikuota per-

pus mažiau, tik 9 dešimtmetį vėl sugrįžta į pradinį lygį (žr. 4 lent.). Čia aptariamieji straipsniai (kurių autoriai – profesionalūs filosofai ar kitų sričių mokslininkai, bet ne eiliniai propagandininkai) užėmė tarpinę padėtį tarp teorinių religijos fenomeno (religinės sąmonės, kaip visuomeninės sąmonės vienos iš formų) aiškinimų marksistinėmis kategorijomis (jie plėtoti akademiniuose tekstuose) ir grynai propagandinių plačiajai auditorijai adresuotų ateistinių rašinių, skirtų su religija ir bažnyčia susijusioms konkretybėms (dvasininkų veiklai ir gyvenimo būdui, religinėms apeigoms, dogmoms ir pan.) kritikuoti (tiksliau: tendencingai vaizduoti, šmeižti, pajuokti ir pan.). Nesileidžiant į šių nuostatų turinio gilesnę analizę pažymėtina, jog nagrinėjamame tekstų sraute žymiai gausesnė pirmoji tendencija (jai skirta apie du trečdaliai visų ateizmo tekstų), joje vyrauja religijos santykių su mokslu, morale ir kultūra tematika. Kitaip tariant, religija, kaip visuomeninės sąmonės forma, priešpriešinama kitoms visuomeninės sąmonės formoms pabrėžiant religijos negatyvumą, tačiau tokie samprotavimai dėstomi gana abstrakčiu marksistinių kategorijų lygmeniu, dažniausiai nesileidžiama į karingąją propagandą (ši dar buvo vadinama „tikinčiųjų jausmų įžeidinėjimu“) ir religines konkretybes.

Marksistiniai filosofijos istorijos (ir visuotinės, ir Lietuvos) straipsniai periodikoje, kitaip nei nemarksistinių tekstų atveju, nebuvo ideologiškai neutralūs, jie papildė ateistinę tematiką: dauguma jų buvo skirti populiariai pristatyti praeities mąstytojų ateistines ir materialistines idėjas, negana to, jas aktualizuoti ir susieti su gyvenamojo meto ateistinio ugdymo uždaviniais. Daugiausia straipsnių

skirta ne marksizmo klasikams (K. Marxui, F. Engelsui ir V. Leninui kartu sudėjus skirta 15 proc. filosofijos istorijos straipsnių), o iškiliems gamtos mokslų atstovams, XVIII a. prancūzų materialistams, XIX a. rusų visuomeninėms politinėms idėjoms bei Lietuvos ateizmo istorijai (populiariausios asmenybės – F. Baconas, G. Bruno, J. Meslier, Volteras, J.-J. Rousseau, G. Plechanovas, V. Kapuskas). Taigi dėl ideologiškai angažuotos tematikos šių straipsnių vyraujantis žanras taip pat buvo ne mokslo populiarinimo (kaip įprasta filosofijos istorijos disciplinai), bet analitinės publicistikos žanras su ryškiai išreikštomis dalyko aktualizavimo ir nuomonės formavimo funkcijomis.

Apibūdinant šį tekstų srautą stiliaus ir žanrų požiūriu galima teigti, kad ankstesniame skirsnyje minėti tokie stiliaus bruožai kaip „išradinga ir originali pateikimo forma“, „individualus autorinis stilius“ sovietmečio Lietuvos marksistiniams (deja, kaip ir daugeliui nemarksistinių) periodikos straipsniams nėra būdingi. Netgi tiems tekstams, kuriais labiausiai siekiama paveikti skaitytoją (ypač komunistinio auklėjimo temas),

būdingas sausas „medinis“ stilius, iš esmės nesiskiriantis nuo moksliniuose leidiniuose publikuojamų straipsnių. Šiokia tokia išimtis pastebima etinės tematikos straipsniuose (ypač publikuotuose *Šeimos* žurnale), kuriuose atsakoma mokslinio stiliaus ir stengiamasi prisiderinti prie plačiosios publikos vartojant populiariesnes, vaizdingesnes išraiškos formas. Galima apibendrinti, kad marksistinių periodikos straipsnių sraute vyrauja anksčiau pristatytasis analitinės publicistikos žanras, stilistinėmis priemonėmis mažai besiskiriantis nuo mokslinio stiliaus, tačiau labiau nei akademiniai tekstai siekiantis paveikti skaitytojo nuomonę, formuoti vertybines pažiūras. Juose, žinoma, „reiškiamą nuomonę“, tačiau ji nėra teksto autoriaus asmeninė nuomonė, o partijos ideologinių kadrų suformuluota oficialioji pozicija, kurią šiais tekstais siekta įskiepyti į skaitytojo sąmonę. Iš visų marksistinių periodikos straipsnių mokslo populiarinimo žanrui priskirtini tik dialektinio materializmo tematikos tekstai – juose šiam žanrui būdingu stiliumi buvo pristatomos materijos, sąmonės, vystymosi, dialektikos, gamtamokslinio mąstymo, atspindėjimo ir kitos problemos.

NEMARKSISTINIŲ TEKSTŲ PROBLEMATIKA

Aptardami 5 lentelės duomenis kiekybiniu požiūriu pastebime, kad čia vyrauja trys problemų sritys – kultūros, estetikos, meno ir Lietuvos filosofijos istorijos; joms trims skirta daugiau nei pusė viso tekstų srauto. Kitas svarbus probleminis centras – asmenybės, jos ugdymo, elgesio, dorovinių vertybių klausimai (lentelėje juos reprezentuoja etikos, filosofinės antropologijos ir ugdymo rubrikos): toks ryškus kultūrinis,

estetinis ir etinis-antropologinis nemarksistinių publicistinių tekstų srauto kryptingumas yra esminė jo savybė, skirianči šiuos tekstus nuo akademinų. Sovietmečio filosofai, savo tekstuose apėję marksistines dogmas ir sąlygiškai laisvai plėtoję savo samprotavimus, didžiausią indėlį į viešąjį diskursą įnešė būtent svarstydami bendruosius kultūros, meno, estetinius ir ugdymo klausimus. Šiame straipsnyje nėra galimybių atlikti

	1960–1969	1970–1979	1980–1989	Iš viso
Kultūros problematika	3	6	39	48 (17,3 %)
Mokslo problematika	1	9	16	26 (9,4 %)
Lietuvos filosofijos istorija	2	16	30	48 (17,3 %)
Visuotinės filosofijos istorija	–	11	15	26 (9,4 %)
Etika	1	19	9	29 (10,5 %)
Estetika, meno filosofija	4	21	24	49 (17,7 %)
Filosofinė antropologija	–	4	10	14 (5 %)
Ugdymo problematika	4	13	6	23 (8,4 %)
Kita	–	–	14	14 (5 %)

5 lentelė. Nemarksistinių tekstų srauto (1960–1989) dalykinė struktūra

nuodugnią kokybinę aptariamų tekstų analizę, tačiau būtina pažymėti, jog nemarksistiniai asmenybės statuso, jos ugdymo, dorovinės sąmonės svarstymai periodikoje turi ypač didelę vertę, nes daugelyje jų pakankamai aiškiai oponuojama anksčiau aptartoms komunistinio auklėjimo ir komunistinės dorovės ideologinėms programoms. Pastarosiose išdėstytiems principams čia priešingai individualumo, sąmoningumo, vidinės laisvės, dvasingumo, kūrybiškumo puoselėjimo ir kitos antiideologinės nuostatos. Antai B. Kuzmickas, savo straipsniuose (ypač publikuotuose 8 dešimtmečio *Kultūros baruose*) aptardamas jaunimo dvasinį ugdymą, atmetė abstrakčių idealų taikymą, nagrinėjo jaunimo dvasinės kultūros pasireiškimo būdus, kritikavo materialinės gamybos ir technikos sureikšminimą, nurodė būtinybę toleruoti jaunimo saviraiškos formas, individualią dorovinę sąmonę apibrėžė kaip subjek-

tyvų supratimą apie dorovines normas ir vertybes, ypač pabrėžė dorovinės sąmonės vidinį, dvasinį aspektą (individualų dvasinį pasaulį, spontaniškumą, žmogaus dvasinį aktyvumą, asmenines pastangas, atsakomybę); čia kritikuojami marksistiniai bandymai šią sąmonę traktuoti tik visuomeniniu aspektu ir pan.

Nemarksistinių filosofinių periodikos tekstų srautas stiliaus požiūriu gyvesnis ir spalvingesnis nei marksistinių tekstų: ir problematikos pobūdis, ir tam tikra distancija nuo ideologinių dogmų lėmė, kad šios rūšies tekstuose labiau reiškiamą individuali autoriaus nuomonė, vartojama vaizdingesnė, labiau nuo akademinės stilistikos nutolusi kalba. Greta analitinės publicistikos plačiau taikomas ir mokslo populiarinimo žanras: jam galima priskirti daugiau nei trečdalį šio srauto tekstų (abiejų rūšių filosofijos istorijos, mokslo ir dalį estetikos problematikos straipsnių).

IŠVADOS

Atlikta Lietuvos neakademiinių filosofijos tekstų srauto periodikoje (1950–1989)

bibliometrinė analizė rodo ryškiają marksistinių tekstų dalies mažėjimo tendenci-

ją (šeštąjį dešimtmetį visi tekstai buvo marksistiniai, o devintąjį marksistinių tekstų buvo mažiau (44 proc.) nei nemarksistinių), nors marksizmo dalis visame šių tekstų sraute yra gerokai didesnė (60 proc.) nei akademinų tekstų sraute (apie 40 proc.). Tiriamasis srautas augo eksponentiškai (t. y. padvigubėdamas per tam tikrą laikotarpį) iki devintojo dešimtmečio pradžios ir vėliau beveik sustojo. Tekstus skirstant pagal periodinių leidinių pobūdį oficialinei periodikai tenka 22 proc. visų srauto tekstų, kultūrinei publicistinei periodikai – 30 proc., profesinei periodikai – 14 proc., mokslo populiarinimo leidiniams – 21 proc., o įvairių rūšių tikslinei auditorijai skirtiems populiariniams leidiniams – 13 proc. Šių tekstų srautą plėtojo 94 autoriai, t. y. net 68 proc. filosofijos mokslinių publikacijų autorių skelbė tekstus ir periodikoje.

Palyginti su marksistinių akademinų tekstų srautu, periodikoje perpus mažesnė procentinė dalis skirta istoriniam materializmui, Lietuvos istorijos filosofijai, mokslo problemoms, tris kartus mažesnė – šiuolaikinės buržuazinės filosofijos kritikai, tačiau pusantro karto daugiau ateistinei problematikai, tris kartus daugiau etikai, estetikai, visuotinės filosofijos

istorijai. Marksistinių periodikos straipsnių sraute vyrauja analitinės publicistikos žanras, stilistinėmis priemonėmis mažai besiskiriantis nuo mokslinio stiliaus, tačiau labiau siekiantis paveikti skaitytojo nuomonę, formuoti vertybines pažiūras. Juose reiškiamą nuomonę nėra teksto autoriaus, o partijos ideologinių kadro suformuluota oficialioji pozicija, kuri šiais tekstaais siekta įskiepyti į skaitytojo sąmonę. Iš visų marksistinių periodikos straipsnių mokslo populiarinimo žanrui priskirtini tik dialektinio materializmo tematikos tekstai.

Nemarksistinių tekstų sraute vyrauja trys problemų sritys – kultūros, estetikos, meno ir Lietuvos filosofijos istorijos; joms trims skirta daugiau nei pusė viso tekstų srauto. Kitas svarbus probleminis centras – asmenybės, jos ugdymo, elgesio, dorovinių vertybių klausimai. Būtent toks probleminis kryptingumas yra esminė nemarksistinių periodikos tekstų skiriamoji savybė. Juose plėtoti asmenybės statuso, jos ugdymo, dorovinės sąmonės svarstymai periodikoje turi ypač didelę vertę, nes daugelyje jų pakankamai aiškiai oponuojama komunistinio auklėjimo ir komunistinės dorovės ideologinėms programoms.

Literatūra

- Juknevičius Stanislovas. 2016. Lietuvių tauta sovietmečiu: tapatybės konfigūracijos, *Sovijus* 4(1): 125–132.
- Kabelka Gintaras. 2013. Lietuvos filosofijos posovietinė transformacija: filosofijos kryptys, disciplinos, produktyvumas, *Problemos* 83: 22–34.
- Kabelka Gintaras. 2020. Lietuvos marksistinės filosofijos struktūra ir raida, *Logos-Vilnius* 104: 46–60.
- Karosas Justinas. 1976. *Socializmas ir ideologija: Socialistinė ideologija metodologiniu aspektu*. Vilnius: Mintis.
- Marcinkevičienė Rūta. 2007. *Spaudos tekstų žanrai*. Kaunas: VDU.
- Streikus Arūnas. 2009. Kultūrinio ir religinio gyvenimo sovietų Lietuvoje istoriniai tyrimai: šaltinių keliamos problemos, *Darbai ir dienos* 52: 75–83.